

<https://rpil.ui.ac.ir/?lang=fa>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 2, No. 70, 2026

Received: 29/07/2025

Accepted: 28/06/2025

Analyzing the Tale of "*The Old Woman and the Sultan Sanjar*" Based on Michel Foucault's Views on Discourse Analysis

Aliasghar Aminayi

PhD Candidate, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran
aminaealiasghar@gmail.com

Shokrollah Pouralkhas

Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran
pouralkhas@uma.ac.ir

Ebrahim Danesh

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran
e.danesh@uma.ac.ir

Farzad Baloo

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.
f.baloo@umz.ac.ir

Abstract

Michel Foucault, employing a genealogical and paleontological approach to knowledge, developed a new style in the historiography of social phenomena in which the concept of power plays a prominent role. He considers power not to be exclusive to formal structures, but rather to be dispersed in all social spheres, and its relations to be a vast network that has advanced to the depths of society and involves all individuals from every social base, more or less. The tale "*The Old Woman and Sultan Sanjar*" in Nizami's "*Makhzan ol-Asrar*" is a prominent example of the representation of discourse based on power and a capable context for analyzing the discourse from Foucault's point of view. This study has studied the discourse of power in the mentioned tale using a descriptive-analytical method, and identifying the characteristics of the discourse, has analyzed the connection between floating signifiers and the central signifier, relying on them. The findings indicate that the discourse of "idealism" dominates this tale, and the fight against injustice and tyranny is one of its important characteristics. In this political-critical discourse, floating signifiers such as the old woman, the sigh of the oppressed, divine justice, and the Day of Judgment, in contrast to other floating signifiers such as Sultan Sanjar, indifference, the soldiers, oppression, etc., around the central signifier and the main theme

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rpil.2025.145731.2464

of the discourse (seeking justice), create meaning and represent power relations. The connection of the floating signifiers in this story and their relationship with the central signifier in a precise articulation indicates a coherent discourse.

Keywords: Discourse Analysis, Power Relations, Foucault, Nizami, *Makhzan ol-Asrar*.

Introduction

Foucault has offered a new form of modern “knowledge” and “power” utilizing “archaeology of knowledge” and the “genealogy of power”. According to him, individuals become subjects and objects of knowledge and power within a network of interactions, and today the system of power is more rooted and invisible than traditional systems. Such power is not necessarily political, negative, and oppressive; rather, it is the producer of reality, and the individual and his or her cognition are the products of this production. Power is fluid and widespread at all levels of society, and it imposes itself on us every day and everywhere. From Foucault’s perspective, human societies are based on a system of power, and it may be transferred or changed from one system to another. Foucault sees power in various forms: familial, local, regional, and global. From his perspective, society is the product of the connection, coordination, and hierarchy of different powers, while maintaining their specificity. Discourse, in Foucault's framework, is born from knowledge and power. Its identity depends on a network of coherent and serious propositions, which may change depending on the conditions of time. Archaeology is a method for reading the history of discourses by analyzing the structures and rules that have made their emergence possible at a specific time. Genealogy, on the other hand, analyzes the historical factors and conditions under which human knowledge emerged. Genealogy seeks to understand under what conditions and by which factors a discourse appeared at a specific moment in time.

Discourse consists of a set of organized and related propositions that embody a general concept and are formulated about a particular subject during a specific period. The key elements of Foucauldian discourse analysis include connection, articulation, agency, subject, unrest, the central signifier, floating signifiers or signs, hegemony, otherness, and counter-discourse. Articulation refers to the collection of diverse elements and their combination into a new identity or the linking of signs to create a meaningful system. The central signifier is a distinct symbol around which the entire meaning system of a discourse is organized. Floating signifiers do not have a fixed meaning on their own but gain identity through interaction with the central signifier within a specific semantic field. The hegemony of a discourse is based on the coherence of the signs surrounding the central signifier. A discourse becomes hegemonic when it can align its intended meanings with the signifiers of its discourse, relying on its central signifier. However, if a competing discourse can destabilize this system of meaning using various mechanisms and disrupt the structures of meaning embedded in the collective consciousness, it loses its hegemonic status. In fact, the identity of a discourse is contingent on its "other", and, therefore, discourses constantly construct otherness in opposition to themselves.

The subject or agency is a central concept in discourse, representing the capacity to think and act independently of metaphysical forces. The subject observes the object (the surrounding world, abstract concepts, etc.). Foucault argues that subjects are always obedient and are created within discourses and power practices. The identity of a discourse is formed not only through the internal consistency of its elements but also through differentiation from the "other". For example, factors such as oppression, injustice, and the sheer power of some kings are the objects that compel a subject to engage in a critical discourse and, by utilizing the archeology of science, to produce power and confront that raw power using both linguistic and non-linguistic elements. Persian literature, for centuries, has gone through periods of highs and lows under the power of the ideology and discourses of kings and their officials. "Makhzan al-Asrar" by Nezami is a manifestation of various types, relations, and centers of power and discourse related to them.

Materials and Methods

This research uses a descriptive-analytic method, drawing from library studies and based on the ideas of Michel Foucault, to examine the linguistic and rhetorical strategies of the tale "*The Old Woman and Sultan Sanjar*" and analyze the discourse of power within it. In this research, the main components of Foucauldian discourse analysis, such as archeology, genealogy, articulation, agency, subjectivity, anxiety, central signifier, and floating signifiers, hegemony, otherness, or counter-discourse, etc., are examined in a purposeful reading of this tale, and based on these components, the dominant discourse and its characteristics

are identified and analyzed.

Research Findings

In the discourse represented in the story "*The Old Woman and Sultan Sanjar*", values are shaped based on the opposition between "justice" and "oppression", "good" and "evil", "world" and "afterlife", "virtue" and "vice", "right" and "wrong", and "ugly" and "beautiful". In this discourse, power centers are widespread at all social levels, imposing themselves on individuals of society every day and everywhere, and no individual or group can be unaffected or destroy them. The subject (Nizami) in the form of a feeble old woman presents ideological thoughts and concepts as floating signifiers and serious, coherent propositions related to the central signifier and main theme of the discourse (seeking justice and pleading for fairness) under the domain of "wisdom and counsel", in contrast to the object, such as Sultan Sanjar and his tyrannical agents.

The floating signifiers of this story include: the old woman, oppression, Sanjar, shame, the sheriff, commotion, wine, income, crime, tyranny, justice, etc., all of which generate meaning and discourse-making around the central signifier (seeking justice and pleading for fairness). In this discourse, both the poet and the old woman are subjects, and the object is both Sultan Sanjar and could also be any other tyrannical king. Floating signifiers such as the call to Sanjar, along with successive declarative sentences about the atrocities of his mercenaries, serve to highlight the tyranny and oppression of his reign, enumerating the wrongdoings of his agents, warning Sanjar, and admonishing him about the punishment of God, the just ruler. The opposition between the frail, powerless "old woman" and the young, powerful "Sanjar" not only reflects the effectiveness and power derived from the experience of age but also shows her awareness of the outcome in an attempt to stir emotions and sentiments of the audience and exert verbal influence in the form of short, independent, and exciting phrases, highlighting the subject's intelligence and wit in front of Sultan Sanjar.

The motif of the "old woman" can be analyzed based on Foucault's archeological logic, an analysis that focuses on the internal mechanisms of discourse production. Signifiers such as "king", "oppressed", "Judgment Day", "prayer", "oppression", and "death" acquire meaning within a specific semantic network, according to specific rules of expression, and in this way, discursive actions take shape, and propositions in which these signifiers are active become part of the semantic archive of Nizami's discourse of justice-seeking. This archive not only refers to previous texts like those of Sana'i, the Quran, and Islamic wisdom, but also distances itself from them, leading to the reproduction of knowledge in a newly formulated resistance. Archaeological description here is revealed by recognizing the break between the language of power (the heavy silence of the Sultan) and the language of justice-seeking (the cries of the old woman).

Discussion of Results and Conclusions

The story of *the Old Woman and Sultan Sanjar* depicts a dominant discourse based on raw power, which is challenged by a rival discourse and hidden power, seeking to reduce its hegemony and change the power relations. Power in this story also has various types and centers, is widespread across all levels of society, and with its fluidity, imposes itself on individuals every day and everywhere. The subject (the poet), through the recreation of the political and social context of his time in the city of Ganja in the form of an allegorical narrative, displays the social inequalities and the oppression and injustice of the ruling powers and their agents over the peasants, as well as the political, economic, and social pressures of the time; a stifling and terrifying atmosphere that denies the rival or alternative discourse (the lower and oppressed classes of society) the opportunity and means to protest and express dissatisfaction.

The presence of floating signifiers such as the old woman and the sheriff, and their intrusion into the old woman's personal space in the middle of the night, pulling her hair in front of the people, the smoke of the sighs of the poor, the silence of the Sultan in the face of these inequalities and injustices, etc., all reflect the chaos caused by tyranny and the king's negligence towards the foolish actions of his agents. The connection between these floating signifiers in this tale and their relation to the central signifier, in a precise articulation, indicates a coherent discourse.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال هجدهم، شماره دوم (پیاپی ۷۰)، ۱۴۰۵، ص ۱۸-۱

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۵/۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۴/۷

مقاله پژوهشی

بررسی حکایت «پیرزن و سلطان سنجر» براساس آرای میشل فوکو در باب تحلیل گفتمان

علی اصغر امینایی، دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

aminaeialiasghar@gmail.com

شکراه پورالخاص * ، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

pouralkhas@uma.ac.ir

ابراهیم دانش، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

e.danesh@uma.ac.ir

فرزاد بالو، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابل، ایران

f.baloo@umz.ac.ir

چکیده

میشل فوکو با بهره‌گیری از رویکرد تبارشناسی و دیرینه‌شناسی دانش، سبک جدیدی را در تاریخ‌نویسی پدیده‌های اجتماعی به وجود آورد که مفهوم قدرت در آن نقش برجسته‌ای دارد. وی قدرت را نه در انحصار ساختارهای رسمی، بلکه در تمام حوزه‌های اجتماعی پراکنده و مناسبات آن را شبکه‌ای گسترده می‌داند که تا اعماق جامعه پیش‌رفته است و تمام افراد از هر پایگاه اجتماعی کمابیش در آن درگیرند. حکایت «پیرزن و سلطان سنجر» در مخزن‌الاسرار نظامی از نمونه‌های بارز نمایش گفتمان مبتنی بر قدرت و بستری مناسب برای تحلیل گفتمان فوکویی است. این مقاله با روش توصیفی تحلیلی، گفتمان قدرت را در حکایت مذکور بررسی و ضمن شناسایی شاخصه‌های گفتمان مذکور، با تکیه بر آنها پیوند دال‌های شناور با دال مرکزی گفتمان را تحلیل کرده است. یافته‌های پژوهش، نشان می‌دهد که گفتمان «آیده‌آلیسم» بر این حکایت غالب است و مبارزه با بی‌عدالتی و استبداد از شاخصه‌های مهم آن به شمار می‌رود. در این گفتمان سیاسی - انتقادی، دال‌های شناوری چون پیرزن، آه ستم‌دیدگان، عدالت الهی و روز قیامت، در تقابل با دال‌های شناور دیگری نظیر سلطان سنجر، بی‌تفاوتی، شحنگان، ظلم و ... درباره دال مرکزی و تم اصلی گفتمان (عدالت‌جویی و دادخواهی) به معناسازی و بازنمایی مناسبات قدرت می‌پردازند. پیوند دال‌های شناور در این حکایت و ارتباط آنها با دال مرکزی در یک مفصل‌بندی دقیق، نشان از یک گفتمان منسجم دارد.

واژه‌های کلیدی

تحلیل گفتمان، مناسبات قدرت، فوکو، نظامی، مخزن‌الاسرار.

* مسؤول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

10.22108/rpl.2025.145731.2464

۱. مقدمه

۱/۱. بیان مسئله

مفهوم قدرت در حوزه‌های مختلف معرفتی، از جمله علوم اجتماعی، دینی و فلسفی، همواره با تعاریف و رویکردهای متنوعی همراه بوده است. «قدرت در علوم اجتماعی به معنی توانایی اعمال اراده بر دیگران و تداعی گر مفهوم انرژی در علم فیزیک است» (حسن‌پور و قنبری، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۳) که معمولاً با تهدید، اجبار، اقناع، ترغیب و تطمیع اعمال می‌شود و در علوم شرعی «براساس دین الهی و باور مردم، همراه با عناصر اخلاقی و قانون در مقابل قدرت عریان می‌ایستد» (هوارث، ۱۳۷۹، ص. ۵۳)؛ اما در دستگاه فکری - فلسفی میشل فوکو (Paul Michel Foucault)، قدرت مفهومی نوین و صبغه‌ای خاص و متمایز با تعاریف دیگر اندیشمندان و نظریه‌پردازان دارد.

فوکو با دو روش «دیرینه‌شناسی دانش» و «تبارشناسی قدرت» شکل‌بندی نوینی از «دانش» و «قدرت» مدرن ارائه کرده است. او در تحلیل تبارشناسانه خود به این موضوع می‌پردازد که چگونه افراد با قرارگرفتن در شبکه‌ای از تعاملات، به سوژه و ابژه دانش و قدرت تبدیل می‌شوند؛ بنابراین، از دید وی «امروزه نظام قدرت بسیار ریشه‌دارتر و نامرئی‌تر از نظام‌های سنتی است؛ با این اوصاف، قدرت در دستگاه فکری - فلسفی فوکو الزاماً سیاسی، منفی و سرکوبگر نیست؛ بلکه مولد امر واقع است و فرد و شناخت وی محصول این تولیدند» (Foucault, 1969, p. 12).

فوکو بر آن است که گفتمان‌ها موضوعات را می‌سازند و در فرایند سازندگی، مداخله خود را پنهان می‌کنند. وی معتقد است که خواست سلطه در ورای جامعه مدرن پنهان است و فرد در چنین جامعه‌ای با عناوینی چون «حقیقت» و «رهایی» به آن تن می‌دهد. از نگاه او «قدرت سیال و در تمام سطوح اجتماع گسترده است و هر روز و همه جا خود را به ما تحمیل می‌کند. از این روی هرگز نمی‌توان آن را بی‌اثر و متلاشی کرد» (Foucault, 1969, p. 125). فوکو، قدرت را وضعیتی استراتژیک با کارکرد نظارت، برانگیختن و خلق می‌داند که مظهر بالندگی، آفرینش، تحرک، جنبش، ریتم و یگانگی برای بازسازی، ترمیم و اصلاح ساختار معیوب جامعه است. از نظر فوکو، «قدرت تنها در دست حاکمان و در تملک آنان نیست، بلکه حالت رابطه‌ای و شبکه‌ای دارد و مانند سلسله اعصاب در جامعه پخش می‌شود» (فوکو، ۱۴۰۳، ص. ۳۴۳).

ادبیات با حکومت و قدرت رابطه‌ای متغیر و پیچیده دارد که تابع شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است؛ ادبیات ایران طی قرون متمادی تحت تأثیر قدرت، ایدئولوژی و گفتمان‌های متفاوت سلاطین و عمال آنان، دوران پر فراز و نشیبی را طی کرده است و این امر به طرق مختلف از قبیل توصیف وقایع تلخ و شیرین، آفریدن حکایات گوناگون و خلق آثار سیاسی، اجتماعی و انتقادی بازتاب یافته است.

مخزن الاسرار نظامی از آثار ارزشمند ادبیات فارسی است که علی‌رغم موضوع کلان تعلیمی - عرفانی‌اش در بخش‌های مختلف، تجلی‌گاه انواع، مناسبات، روابط و کانون‌های قدرت و گفتمان مرتبط با آن است. پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی به بررسی راهبردهای زبانی، بیانی و تصویری حکایت «پیرزن و سلطان سنجر» و تحلیل گفتمان قدرت در آن از دید میشل فوکو می‌پردازد.

۲.۱. پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش مستقلی درباره تحلیل گفتمان قدرت در مخزن الاسرار به‌ویژه در حکایت «پیرزن و سلطان سنجر» براساس آرای فوکو انجام نشده است؛ اما اهم پژوهش‌هایی که می‌توانند پیشینه این پژوهش محسوب شوند، عبارت‌اند از:

۱.۲.۱. پژوهش‌های مرتبط با موضوع تحلیل گفتمان

عقیلی و لطفی حقیقت (۱۳۸۹) در «کاربرد روش تحلیل گفتمان در علوم رفتاری» نشان داده است که چگونه تحلیل گفتمان می‌تواند در پژوهش‌های رفتاری و اجتماعی استفاده شود.

حسنی‌فر (۱۳۹۳) در «تحلیل گفتمان به مثابه روش» با تمرکز بر روش‌شناسی، اصول و کاربرد تحلیل گفتمان در مطالعات علوم انسانی را تشریح کرده است.

بیحیایی ایل‌ای (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل گفتمان چیست؟» مقدماتی برای آشنایی با روش تحلیل گفتمان و کاربردهای آن در مطالعات ادبی و اجتماعی آورده است.

خانی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل دره نادره بر پایه رویکرد تحلیل گفتمانی فرکلاف» دریافته‌اند که در سطح تفسیر و تبیین، نموده‌های بافت موقعیتی و مناسبات قدرت و ایدئولوژی در متن دره نادره کاملاً آشکار است.

محبی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «گفتمان کاوی داستان فریدون و ضحاک بر پایه تاریخ‌گرایی نوین» به این نتیجه رسیده‌اند که پیرنگ داستان مذکور حاصل کشمکش گفتمان ایرانی و انیرانی بر سر قدرت است.

۲.۲.۱. پژوهش‌های در پیوند با موضوع تحلیل گفتمان قدرت

سالاری و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «تحلیل گفتمان قدرت از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی در شاهنامه بایسنقری (مطالعه موردی دو نگاره پادشاهی جمشید و بر تخت نشستن لهراسب)» با بهره‌گیری از نظریه گفتمان فوکو و نشانه‌شناسی اجتماعی، نقش تصویرگری شاهنامه بایسنقری را در بازتولید گفتمان قدرت در دوره تیموری بررسی کرده‌اند.

صمدی رازلیقی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله «نقش گفتمان‌های قدرت در شکل‌دهی به جریان‌های هنر عمومی: مطالعه موردی دیوارنگاری دهه ۶۰ ایران» با نگاهی جامعه‌شناختی، تأثیر گفتمان‌های قدرت بر دیوارنگاری دهه ۶۰ را بررسی کرده‌اند.

رحیمی (۱۴۰۱)، در کتاب *تراژدی قدرت در شاهنامه*، در بخش نخست به نظریه‌های قدرت، فساد و خرافات و ارتباط آن با ادبیات پرداخته و در بخش دوم تراژدی‌های رستم و اسفندیار و رستم و سهراب را تحلیل کرده است.

آبشیرینی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «نقد و تحلیل بوم‌گرایی داستان اهل غرق منیر و روانی‌پور با نگاهی به گفتمان قدرت» رابطه شخصیت‌های داستان را با طبیعت در بستر گفتمان قدرت تحلیل کرده‌اند.

امینی شلمزاری و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله «تحلیل گفتمان انتقادی قدرت در خسرو و شیرین نظامی» در سه سطح الگوی نورمن فرکلاف نشان داده‌اند که تفاوت کاربرد الفاظ، وجوه زبانی و دستوری، شیوه‌های اقناعی و دیدگاه شخصیت‌ها، نقش قدرت نابرابر را در این داستان آشکار می‌سازد.

۳.۲.۱. پژوهش‌های مربوط به موضوع تحلیل گفتمان فوکویی

امیرپور و روضاتیان (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی الگوی تحلیل گفتمان میشل فوکو و مباحث علم معانی در نامه‌های عاشقانه چهار منظومه غنایی»، مباحثی از علم معانی را در انطباق با نظریه تحلیل گفتمان میشل فوکو بررسی کرده‌اند. نوری‌پرتو و همکاران (۱۴۰۲الف) در مقاله «تحلیل فلسفی و تطبیقی گفتمان قدرت در تراژدی‌های یونان باستان و داستان‌های شاهنامه فردوسی با تکیه بر اندیشه‌های میشل فوکو» تفاوت بازنمایی قدرت در تراژدی‌های یونانی و شاهنامه را با تکیه بر نظریه فوکو بررسی کرده‌اند.

نوری‌پرتو و همکاران (۱۴۰۲ب) در مقاله «مواجهه نظام دانایی ایرانی-یونانی در روایت‌های مده‌آ و سهراب با تکیه بر گفتمان قدرت میشل فوکو» تفاوت پذیرش گفتمان قدرت متعالی یا تقابل با آن را در دو نظام دانایی متمایز تبیین کرده‌اند.

محمدی و سعیدی (۱۴۰۲) در مقاله «بررسی و تحلیل تعالیم تصوف در کتاب رونق‌المجالس بر مبنای گفتمان قدرت میشل فوکو» کارکردهای قدرت در مناسک صوفیان و بازتولید سازوکارهای درونی‌شده آن را بررسی کرده‌اند. صفی‌خانی و زمانی (۱۴۰۳) در مقاله «سوژه عاشق در نظام گفتمانی عشق حقیقی و مجازی بر مبنای نظریه قدرت فوکو» مناسبات قدرت در گفتمان عشق حقیقی و مجازی و نقش هژمونیک معشوق در شکل‌دهی سوژه عاشق را بررسی کرده‌اند.

حسینی ده‌میری و همکاران (۱۴۰۳) در «بررسی آیات کتیه در محراب‌های دوره ایلخانی، براساس نظریه تحلیل گفتمان میشل فوکو» نقش آیات کتیه را به‌عنوان ابزار مشروعیت‌بخشی حکمرانان ایلخان و بازنمایی قدرت در هنر مذهبی تحلیل کرده‌اند.

شهاب (۱۴۰۳) در «بازنمایی روابط قدرت در رمان زندگی به سفارش پشه‌ها اثر کاوه جبران براساس گفتمان قدرت میشل فوکو» بازنمایی گفتمان‌های ارباب-رعیتی، دین، جنسیت، خرافه و جهان‌مدن را در ساختار سلسله‌مراتبی قدرت جامعه تبیین کرده است.

پژوهش‌های انجام‌شده عمدتاً آثار حماسی بزرگ یا رمان‌های معاصر را بررسی کرده‌اند. این مطالعه از دیدگاه فوکو و مفاهیم قدرت، دانش و سوژه‌سازی بهره می‌گیرد و تحلیل گفتمان را در سطح خرد و جزئیات روایت انجام می‌دهد و بر یک حکایت مشخص تمرکز دارد.

۲. مبانی نظری

از نگاه فوکو قدرتِ مدرن که از دانش برمی‌آید و بر آن تأثیر می‌گذارد، عامل تغییرات تاریخی است و در همه سطوح و زوایای اجتماعی پراکنده است. «قدرت منحصر به یک گروه و طبقه نیست و به‌صورت شبکه‌ای پیچیده است و نمی‌توان آن را با کودتا و انقلاب تغییر داد یا از بین برد. جوامع انسانی بر نظام قدرت استوارند و قدرت ممکن است از نظامی به نظام دیگر انتقال یابد یا تغییر کند؛ بنابراین از آنجایی که هر قدرت تعبیر خود را «حقیقت» می‌داند، گریز از «قدرت» به «آزادی»، خیالی بیش نیست. فوکو بین «قدرت» و «استبداد» تفاوت قائل و در پی تعدیل آن است (فوکو، ۱۴۰۳، ص. ۳۴۳).

نکته مهم دیگر این است که فوکو نه به قدرت، بلکه به قدرت‌ها اعتقاد دارد؛ زیرا او قدرت را در اشکال گوناگون خانوادگی، محلی، منطقه‌ای و جهانی می‌بیند. از دید وی جامعه همانند بدنی یکپارچه نیست که در آن

صرفاً یک قدرت اعمال شود، بلکه محصول پیوند، هماهنگی و نیز سلسله‌بندی قدرت‌های متفاوت در عین حفظ خاص بودگی آنهاست.

اصطلاح کلیدی «گفتمان» در دیدگاه فوکو «مولود دانش و قدرت و رویه‌ای منظم و منسجم است که درباره تعداد مشخصی از گزاره‌ها توضیح می‌دهد» (Foucault, 1969, p. 80). هویت یک گفتمان، وابسته به شبکه‌ای از گزاره‌های منسجم و جدی است که می‌تواند بنا بر شرایط زمان متغیر باشد. مقصود فوکو از «سخنان جدی، سخن عامیانه نیست؛ بلکه سخن خبرگان و کارشناسان در یک موضوع خاص است» (Foucault, 1969, p. 107).

«دیرینه‌شناسی» دانش و «تبارشناسی» دو کلیدواژه مهم در تحلیل گفتمان فوکویی به شمار می‌روند. «فوکو برخلاف سنت‌گرایان، معتقد به پیوستگی و امتداد تاریخی نیست. وی برعکس بر گسست‌ها و ویژگی‌های خاص هر دوره تأکید دارد و به رخدادهای منحصربه‌فرد می‌اندیشد» (مطهرنیا، ۱۳۸۸، ص. ۶). درواقع، فوکو با نگاه دیرینه‌شناسانه تلاش دارد تا در هر دوره تاریخی، منطق خاصی را شناسایی کند که شکل‌دهنده دانایی آن دوره بوده است؛ گویی هر مقطع تاریخی، زبان و عقلانیت خاص خود را دارد که نمی‌توان آن را به‌سادگی به دوره‌های دیگر تعمیم داد. «هدف اصلی فوکو در دیرینه‌شناسی علم، نشان‌دادن نقاط آغازین و پایانی مجموعه‌ای سازمان‌یافته و توصیف روابط میان آنها در ارتباط با یک گفتمان است» (کازنز هوی، ۱۳۸۰، ص. ۶۴)؛ ازاین‌رو، دیرینه‌شناسی روشی است برای خوانش تاریخی گفتمان‌ها نه بر مبنای سیر تکاملی اندیشه، بلکه از رهگذر تحلیل ساختارها و قواعدی که امکان ظهور آنها را در یک زمان خاص ممکن ساخته‌اند. همان‌گونه که فوکو گفته است «این رویکرد از سطوح بالایی حوزه مورد پژوهش، شروع می‌شود و به سطوح پایین حوزه می‌رسد» (فوکو، ۱۳۷۸، ص. ۹۱).

تبارشناسی به‌عنوان ضلع دیگر گفتمان، مکمل دیرینه‌شناسی علم قلمداد و موجب تقویت گفتمان می‌شود، «فوکو ابتدا در بررسی شکل‌گیری گفتمان، تنها از عناصر زبانی که مشخصه دیرینه‌شناسی وی است، بهره می‌جست؛ ولی بعدها از عناصر غیرزبانی از قبیل کردارهای اجتماعی یا نهادی به‌ویژه در مسائل سیاسی که از مختصات تبارشناسی اوست، بهره‌برد» (بشیری، ۱۳۸۴، ص. ۲۲). به‌طور خلاصه، تبارشناسی در نظر فوکو تحلیل عوامل و شرایط تاریخی پیدایش علوم انسانی است. «وی به منظور کشف کثرت عوامل مؤثر بر رویدادها و بی‌همتا بودن آنها بر آن تأکید و آن را یک حادثه‌سازی تلقی می‌کند» (دریفوس و رابینو، ۱۳۸۷، ص. ۲۲-۲۳). به عبارت دیگر، فوکو برخلاف تاریخ‌نویسان سنتی، در تبارشناسی به تاریخ موردی و ظهور یک حادثه و اتفاق توجه داشته است. با نگرشی انتقادی به تأثیرات قدرت، به‌ویژه قدرت سیاسی و شرایط اجتماعی در شکل‌گیری گفتمان می‌اندیشد. فوکو «تبارشناسی را ثبت و ضبط دقیق و تأمل برانگیز وقایع از طریق گردآوری حجم وسیعی از مواد خام تاریخی می‌داند» (نیش، ۱۳۹۱، ص. ۵۲).

تبارشناسی بر واکاوی زمینه‌های تاریخی یک پدیده اجتماعی نوظهور، گسست‌ها و شکاف‌های پدیده‌های اجتماعی و تأثیر نظام دانایی و روابط قدرت بر آنها تأکید می‌کند. در یک نگاه کلی، تبارشناسی در پی آن است که بداند یک گفتمان در برهه خاصی از زمان، طبق چه شرایط و عواملی پدیدآمده است؛ برای مثال، عواملی چون ظلم و ستم و بی‌عدالتی برخی از پادشاهان و قدرت‌عریان آنها ابژه‌ای است که سوژه‌ای را بر آن می‌دارد تا در یک گفتمان انتقادی و با بهره‌گیری از دیرینه‌شناسی علم، قدرتی تولید و با بهره‌گیری از عناصر زبانی و غیرزبانی با آن قدرت عریان مقابله کند؛ برای مثال، سوژه‌ای چون حکیم فردوسی با توجه به شرایط نامساعد

سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر با تمسک بر دیرینه‌شناسی علم و بهره‌گیری از آثاری چون شاهنامه/ابومنصوری، داستان‌های پراکنده و روایات شفاهی مرتبط با ابژه و موضوع عصر خویش، برای اعتلای زبان فارسی و یادکرد عظمت و اقتدار سیاسی و فرهنگی ایران، «شاهنامه» را سروده است.

بنیان‌های فکری تحلیل گفتمان فراتر از تحلیل متن، نوشتار یا گفتار است. گفتمان مجموعه گزاره‌هایی منظم و مرتبط با یکدیگر است که مفهومی کلی را در بر می‌گیرد و درباره‌ی یک موضوع خاص در یک برهه از زمان صورت‌بندی می‌شود. در تحلیل گفتمان، فراتر از دیدگاه هارولد لاسول (Harold Lasswell)، فرستنده، پیام، وسیله و گیرنده نیز به طور مجزا تحلیل می‌شود (یحیایی ایل‌ای، ۱۳۹۰، ص. ۱۴). بدین ترتیب ارتباط، مفصل‌بندی، عاملیت، سوژه، بی‌قراری، دال مرکزی و دال‌های شناور یا نشانه، هژمونی، غیریت یا پادگفتمان از شناسه‌های اصلی تحلیل گفتمان فوکویی هستند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹، ص. ۵۳-۸۹).

۱.۲. مؤلفه‌های تحلیل گفتمان فوکویی

۱.۱.۲. مفصل‌بندی

یکی از مفاهیم کلیدی در تحلیل گفتمان، مفصل‌بندی است. این مفهوم «به فرایندی اشاره دارد که طی آن روابطی معنادار میان عناصر مختلف برقرار می‌شود؛ به گونه‌ای که هویت آن عناصر در نتیجه این روابط بازتعریف می‌گردد» (Laclau & Mouffe, 1985, p. 10). افزون بر این، مفصل‌بندی، گردآوری اجزای گوناگون و ترکیب آنها در یک هویت جدید و به عبارت دیگر، پیوند نشانه‌ها با یکدیگر برای ساخت یک نظام معنایی است (هوارث، ۱۳۷۹، ص. ۱۴۰).

۲.۱.۲. دال مرکزی و دال شناور

دال مرکزی و دال شناور از مؤلفه‌های اصلی تحلیل گفتمان محسوب می‌شوند. «دال مرکزی نشانه متمایزی است که دال‌های شناور حول آن انسجام می‌یابند و کل نظام معنایی یک گفتمان حول آن شکل می‌گیرد. دال‌های شناور که به تنهایی معنای ثابتی ندارند، در تعامل با دال مرکزی، درون یک میدان معنایی مشخص هویت می‌یابند و به این ترتیب، گفتمان در بستر تاریخی خاصی سازماندهی می‌شود. در این زمینه، مفهومی با عنوان «دال برتر» نیز مطرح می‌شود که می‌توان آن را معادل دال مرکزی در نظریه گفتمان لاکلائو و موفه دانست؛ این دال با به هم پیوستن دال‌ها در چارچوب «زنجیره‌های هم‌ارزی»، به تثبیت هویت در قالب روابط گفتمانی کمک می‌کند» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹، ص. ۵۳).

۳.۱.۲. هژمونی

تسلط و هژمونی یک گفتمان مبتنی بر انسجام دال‌های پیرامون دال مرکزی است؛ یک گفتمان در صورتی موفق و هژمونیک می‌شود که با اتکا بر دال مرکزی خود، مدلول‌های مدنظر را به دال‌های گفتمانی نزدیک کند؛ اما اگر گفتمان رقیب بتواند به کمک سازوکارهای مختلف، این نظام معنایی را شالوده‌شکنی کند و ساختارهای معنایی شکل‌گرفته در ذهنیت جمعی از مردم را در هم بریزد، این گفتمان هژمونی خود را از دست می‌دهد. درواقع

هویت یک گفتمان منوط به وجود غیر است و بر همین اساس گفتمان‌ها دائماً در مقابل خود، غیریت‌سازی می‌کنند (قنبری عبدالملکی و فیروزیان پوراصفهانی، ۱۴۰۱، ص. ۱۴۹).

۴.۱.۲. سوژه و اُبژه

سوژه یا عاملیت از مفاهیم کلیدی گفتمان در مکتب مدرنیسم یا نوگرایی است که مستقل از نیروهای متافیزیکی، توانایی اندیشیدن و کنش دارد و نظاره‌گر ابژه (جهان پیرامون، امور فکری و انتزاعی و ... که به آن می‌اندیشیم) است. به اعتقاد فوکو، «سوژه» در پست‌مدرنیسم در انحصار گفتمان و تحت انقیاد آن است و رویکرد پیشینیان را رد می‌کند. وی بر این باور است که سوژه‌ها همواره مطیع و در گفتمان‌ها و کردارهای قدرتی آفریده شده‌اند (Foucault, 1984, p. 4): اما از منظر لاکلائو و موفه، سوژه یک موجود کاملاً منفعل نیست؛ بلکه «در برخی شرایط می‌تواند با بسیج ظرفیت‌های خود، گفتمان موجود را به چالش کشیده، کنش‌گری تازه‌ای را رقم بزند؛ از این رو، رابطه میان سوژه و گفتمان، رابطه‌ای دوسویه و درهم‌تنیده است؛ به گونه‌ای که فهم یکی، بدون درک دیگری، امکان‌پذیر نخواهد بود» (Laclau & Mouffe, 1985, p. 12).

۵.۱.۲. غیریت یا ضدیت

از مفاهیم مهم در چارچوب گفتمان، مفهوم غیریت‌سازی و تخصاص است. در تحلیل گفتمان، برای تبیین چگونگی شکل‌گیری هویت‌ها، از ایده «غیر سازنده» بهره می‌گیرند؛ بدین معنا که «هویت یک گفتمان نه تنها از طریق درون‌ماندگاری عناصرش، از طریق تمایز با امر «غیر» ساخته می‌شود. درواقع، خصومت هم مانعی برای تثبیت کامل یک هویت یا گفتمان است و هم در شکل‌گیری آن نقش ایفا می‌کند. به بیان دیگر، تخصاص عملکردی دوسویه دارد: از سویی مانع عینیت‌یافتن گفتمان‌ها می‌شود و از سوی دیگر، هویت آنها را در برابر دیگری، تثبیت می‌کند و انسجام می‌بخشد (Haugaard, 2002, p. 45).

۲.۲. حکایت پیرزن و سلطان سنجر

حکایت پیرزن و سلطان سنجر از نظر فرم و محتوا از بخش‌های جذاب مخزن‌الاسرار نظامی است که از زوایای گوناگونی قابل نقد و تحلیل است. ماجرا از این قرار است که روزی سلطان سنجر و سپاهیانش از شهر عبور می‌کردند که پیرزنی رنجور و خسته، درحالی‌که از شدت غم و اندوه و درد ناشی از ضربات شحنگان مست سنجر - به اتهام ناروای پنهان داشتن چند قاتل - برخورد می‌پیچید، از میان توده مردم به زحمت فراوان خود را به پادشاه می‌رساند و از او دادخواهی می‌کند و آشکارا او را مسئول اصلی اوضاع نامساعد کشور می‌داند. او بی‌پروا در میان انبوه جمعیت سنجر را نه پادشاه، بلکه هندوی غارتگر می‌خواند و از دود آه سوخته‌دلان و عذاب الهی بیم می‌دهد و به عدالت‌گری و مردم‌داری دعوت می‌کند. در این واقعه سلطان سنجر تنها گوش و او سراسر زبان است؛ سکوت سنگین پادشاه و نگاه سرد او حاوی معنا و پیامی گفتمانی برای خواننده است. وی سوار بر اسب، مست از قدرت، و بی‌اعتنا به رعیت از مقابل چشمان پیرزن می‌گذرد و او را در اندوه بی‌فایدگی تظلم‌هایش رها می‌کند:

پیرزنی را ستمی در گرفت
کای ملک آرم تو کم دیده‌ام
شحنه مست آمده در کوی من
بی‌گنه از خانه به رویم کشید
در ستم‌آباد زبانم نهاده
گفت: «فلان نیم‌شب ای گوژپشت
خانه من جست که: «خونی کجاست؟»
شحنه بود مست که آن خون کند
رطل زنان دخل ولایت برنند
آن‌که در این ظلم نظر داشته است
کوفته شد سینه مجروح من

دست زد و دامن سنجر گرفت
وز تو همه ساله ستم دیده‌ام
زد لگدی چند فراروی من
موی‌کشان بر سر کویم کشید
مهر ستم بر در خانم نهاد
بر سر کوی تو فلان را که کشت؟
ای شه از این بیش زبونی کجاست؟
عریده با پیرزنی چون کند؟
پیرزنان را به جنایت برنند
ستر من و عدل تو برداشته است
هیچ نماند از من و از روح من

(نظامی گنجوی، ۱۳۸۳، ص. ۸۰-۸۱)

نتیجه این مستی قدرت و بی‌اعتنایی نسبت به درد و رنج رعایایی چون پیرزن و خوارداشت نصایح آنان، این بود که سنجر با آن همه قدرت و شوکت در برابر ترکان غز شکست خورد و خراسان را از دست داد.

۳. بحث و بررسی

۱/۳. گفتمان غالب در حکایت

گفتمان «ایده‌آلیسم» نظامی در مخزن‌الاسرار به‌ویژه حکایت «پیرزن و سلطان سنجر» دارای نشانه‌های تعلیمی و تمایز بین «خیر» و «شر» و هدف آن بازسازی جامعه آلوده به بی‌عدالتی‌ها و ستم صاحبان قدرت و ثروت در حق قشر فرودست جامعه در شهر گنجه است؛ در این گفتمان کانون‌های قدرت در همه سطوح اجتماعی - از پادشاه گرفته تا شحنگان مست و ظالم او - گسترده است و هر روز و هر جا خود را بر افراد جامعه تحمیل می‌کند و هیچ فرد یا گروهی را یارای بی‌اثر یا نابودکردن آن نیست. در این گفتمان سیاسی - انتقادی نظامی، شاهد تأثیر آموزه‌های اسلام و قرآن و اعتقاد قلبی و التزام عملی شاعر به آنها هستیم؛ در ایده‌آلیسم نظامی، ارزش‌ها براساس باورها و اعتقادات وی در تقابل بین «عدل» و «ظلم»، «خیر» و «شر»، «دنیا» و «آخرت»، «نیک» و «بد»، «درست» و «نادرست» و «زشت» و «زیبا» شکل گرفته است؛ «انسان بنابر شناخت ذاتی خود از «حُسن» و «قبح»، تردیدی در آن روا نمی‌دارد و از این روی نیازمند اقامه دعوی و اتیان دلیل نیست» (عباسی، ۱۳۹۴، ص. ۹۵۴). افزون بر این، باید اشاره کرد که این رویکرد، بیانگر تقابل‌های دوگانه، دوقطبی‌نگری، ثنویت و دوالیسم (Dualism) است که ریشه آن را در اندیشه‌های متفکران بزرگ یونان باستان می‌دانند.

در این گفتمان، سوژه (نظامی) به‌عنوان شاعری درآشنا در هیأت پیرزنی رنجور، ناب‌ترین اندیشه‌ها و مفاهیم ایدئولوژیک خود را به‌عنوان دال‌های شناور و گزاره‌های جدی و منسجم در ارتباط با دال مرکزی و تم اصلی گفتمان (عدالت‌جویی و دادخواهی) تحت حیطه «حکمت و موعظه» در مقابل ابژه و ابژگانی چون سلطان سنجر و کارگزاران ستمگرش عرضه می‌دارد. از سوی دیگر، مورد خطاب نظامی در این حکایت تمثیلی نه تنها سلطان سنجر، تمام پادشاهان گیتی است.

۲.۳. دال‌های گفتمان

با بررسی دقیق نشانه‌ها، دال‌های شناور و گزاره‌های جدی این حکایت، به وضعیت اسفناک و سقوط ارزش‌های اخلاقی، تحت تأثیر لایه‌های متعدد قدرت عریان در زیست‌بوم و عصر نظامی پی می‌بریم. این نشانه‌ها با قرارگرفتن در کنار دیگر نشانه‌ها در شبکه‌ای کلان و نظام گفتمانی (قبری عبدالملکی و فیروزیان پوراصفهان، ۱۴۰۱، ص. ۱۴۸) و چرخش پیرامون دال مرکزی گفتمان (عدالت‌جویی و دادخواهی) به‌عنوان مرکز ثقل و نقطه انسجام آن، معنی، هویت و کارکرد می‌یابند. شاعر گفتمانی برآمده از مناسبات قدرت را در قالب ادبیات داستانی انتقادی در اثری تعلیمی - عرفانی به نمایش می‌گذارد، پرده از زوایای قدرت پنهان در نقابی ایدئولوژیک برمی‌دارد.

دال‌های شناور این حکایت - در ارتباط با احوال پریشان رعیت ستمدیده و اوضاع نامساعد شهر گنجه - در طی جملاتی مستقل و کوتاه، همراه با سرعت بیان و انتقال اندیشه، بیانگر احوال پریشان و نامتعادل پیرزنی در پایین‌تر پایگاه و قدرت به نمایندگی از رعیت مظلوم و هیجان و اضطراب او در تقابل با سلطان سنجر به‌عنوان بالاترین پایگاه و قدرت در روند داستان است. برخی از این دال‌ها عبارت‌اند از: گروه‌های اسمی پیرزن، ستم، سنجر، آزمون، شحنه، عربده، رطل (شراب)، دخل، جنایت، ظلم، عدل و ... و حرف ندا (ای)، که همگی با چرخش حول دال مرکزی (عدالت‌جویی و دادخواهی) تولید معنا و گفتمان‌سازی می‌کنند. کثرت دال‌های شناوری چون صفات نکوهیده، نمایانگر روزگاری سیاه و اسفناک در محیط شهر گنجه، در نتیجه عملکرد غلط پادشاهی ظالم و شحنگان آزمند اوست.

در روند شکل‌گیری و رواج گفتمان، عناصر زبانی و غیرزبانی (از قبیل تصاویر، نگاره‌ها و ...) یکدیگر را تکمیل، گزاره‌های گفتمان را تولید و آن را ترویج می‌کنند. در ارتباط با این حکایت، نگاره «سلطان سنجر و پیرزن» اثر «محمود مذهب» بیانگر اختلاف طبقاتی و قدرت عریان عهد سلطان سنجر است. «نگارگر در این اثر به زیبایی عواطف و احساسات افراد فرودست و ستمدیده جامعه را در طراحی چهره آنها نشان داده است» (پنجه‌باشی و رحیمی، ۱۴۰۰، ص. ۲۵۱). در این نگاره از دید طراحی منظره و موقعیت، سلطان سنجر سوار بر اسب (نشان قدرت) و پیرزن با پای پیاده (نشان عجز) و دست‌هایی که به سوی سنجر دراز شده (نشان التماس و دادخواهی) تصویر شده است. معنای کلان این مواجهه و مقابله، عدم استقرار مراجع قانونی در جامعه برای شکایت و دادخواهی رعایا از صاحب‌منصبان و عاملان قدرت است.

۳.۳. سوژه، اُبژه و غیریت

یکی از بخش‌های مهم تحلیل گفتمان، شناخت «اُبژه و غیریت» و تحلیل آنهاست؛ شخصیت سلطان سنجر در دوره اقتدارش، خاکستری است؛ برخی او را در این دوره مردم‌دار، ساده‌زیست، باایمان و برپادارنده حکومتی توأم با نظم و آرامش و برخی دیگر، مؤمنان را در ایام او در بلا و محنت، گرسنه و پشت و گردن شکسته دانسته‌اند؛ در حالی که ستوران وی از مال و نعمت و طوق‌های زرین، پشت و گردن شکسته بوده است (امیری، ۱۳۹۸، ص. ۴۶).

سکوت سلطان سنجر در مقابل قدرت کلام انتقادی پیرزن، از لحاظ تحلیل گفتمان، گویای بی‌اعتنایی وی به آلام قشر فرودست جامعه از سویی و نگرانی و آشوب ذهنی او از هرج و مرج ناشی از یورش «غزها» از سوی دیگر است. در این گفتمان، سوژه (پیرزن)، دالی بسیار مهم است و بسامد بالایش در حکایت (۹ بار)، نشان از رأفت شاعر نسبت به قشر فرودست جامعه در مقابل سنگدلی و بی‌رحمی اُبژه (سنجر و عمالش) دارد. درواقع، می‌توان ادعا

کرد که پیرزن همان شاعر است یا به بیان دیگر، شاعر و پیرزن یک سوژه و یک دال هستند و ابژه هم سلطان سنجر است و هم می‌تواند هر پادشاه ستمگر دیگری باشد؛ چون این حکایت ساخته و پرداخته ذهن شاعر است و شخصیت‌ها و رویدادها هم از همان ذهنیت ایدئال‌گرا سرچشمه می‌گیرند؛ درواقع شاعر دارد یک سوژه و ابژه ذهنی را در قالب حکایتی واقع‌نمایی می‌کند.

دال‌های شناوری چون حرف ندای (ای) خطاب به سنجر، همراه جملات خبری پی‌درپی درباره بیدادهای مزدورانش در این گفتمان با اغراض برجسته‌سازی ظلم و ستم حکومت وی، برشمردن مفاسد عمال او، هشدار به سنجر و تحذیر وی از عذاب خداوند دادار دادگستر به کار رفته است.

شاعر در ادامه، شخصیت‌های منفور دیگر (شحنگان سنجر) را که به واسطه سوء استفاده از قدرت به اوصاف مذمومی چون، عربده‌کشی، توحش، شرابخواری، بی‌شرمی و پرده‌داری، ضرب و شتم، اتهام ناروا، حراج بیت‌المال و ... متصف و مایه بدنامی پادشاهند، در قالب گزاره‌های کوتاه خبری که بیانگر دهشت، پریشانی و تیره‌روزی پیرزن (به‌عنوان نماینده قشر مظلوم رعیت) است، به تصویر می‌کشد. کنش‌های سلطه‌جویانه‌ای چون تجاوز به حریم خصوصی پیرزن، ضربات سنگین بر پیکر نحیف او، لگدمال کردن وی و گرفتن از موی او و کشیدن وی روی زمین در حضور مردم، حاکی از قربانی‌شدن امنیت، آرامش و ارزش‌های انسانی در عصر سنجر و شهر گنجه زیر چکمه‌های قدرت سرکوبگر است.

گر ندهی دادِ من ای شهریار!	با تو رَوَد روزِ شمار این شمار
داوری و داد نمی‌بینم	و ز ستم آزاد نمی‌بینم
از ملک‌ان قوت و یاری رسد	از تو به ما بین که چه خواری رسد
مال یتیمان ستدن ساز نیست	بگذر از این، غارت ابخاز نیست
بر پله پیرزنان ره مزن	شرم بدار از پله پیرزن
بنده‌ای و دعوی شاهی کنی؟!	شاه نه‌ای چون که تباهی کنی!
شاه که ترتیب ولایت کند	حکم رعیت به رعایت کند
تا همه سر بر خط فرمان نهند	دوستی‌اش در دل و در جان نهند
عالم را زیر و زیر کرده‌ای	تا تویی آخر چه هنر کرده‌ای؟
دولت ترکان که بلندی گرفت	مملکت از دادپسندی گرفت
چون که تو بیدادگری پروری	تُرک نه‌ای هندوی غارتگری
مسکن شهری ز تو ویرانه شد	خرمن دهقان ز تو بی‌دانه شد

(نظامی گنجوی، ۱۳۸۳، ص. ۸۱-۸۲)

در ابیات فوق، سوژه (پیرزن) با تأکید بر ارزش‌های اجتماعی، انسانی و دینی و برجسته‌سازی آنها درصدد نمایش و برجسته‌سازی نقطه مقابل آنها یعنی ویژگی‌های منفی «غیرخودی» (ابژه و غیریت) و «هژمونی» (چیرگی یافتن) بر وی است؛ بنابراین، با کاربست دال‌های شناور دیگری، ضمن انتقاد از بی‌عدالتی‌ها و نابسامانی‌ها، حکومت سنجر را با حکومت مقتدر محمود غزنوی و نیز پدرش ملک‌شاه مقایسه و وی را - که فاقد شایستگی حکومت می‌داند - هندویی غارتگر خطاب می‌کند. در این گفتمان، سوژه از طریق «مقایسه» و «استدلال» و با منطق ایدئولوژیک به تفسیر مطالب و آموزش آیین حکومت و مردم‌داری پرداخته، سلطان (قدرت‌عریان) را از روز قیامت - که از نگاه دینی اوج عدالت در رسیدگی به اعمال است - هشدار می‌دهد.

دال‌های شناور متقابل در متن فوق عبارت‌اند از: «داد» و «بی‌داد»، «شهریار» و «رعیت»، «یاری» و «خواری»، «زیر» و «زبر» که به همراه دیگر دال‌ها از قبیل «خرمن»، «بی‌دانه»، «پله»، «پیرزن»، «مسکن»، «شهر»، «ولایت»، «مملکت»، «غارتگر»، «هندو»، «حکم»، «تباهی»، «ویرانه»، «ابخاز» (غرب گرجستان)، «آزار»، «ستم»، «قوت»، «ترکان»، «دعوی»، «شاهی»، «شمار»، «روزشمار» و ... حول دال مرکزی (عدالت‌جویی و دادخواهی) در چرخشند و به تقویت و تثبیت آن می‌پردازند.

افزون بر این، دال‌های شناور ایدئولوژیک برخاسته از اعتقادات شاعر و جامعه عصر وی و همچنین نشانه‌های تعلیمی و تمایز بین خوب و بد و خیر و شر، علاوه بر سازگاری ایدئولوژیک شاعر با جامعه و عصر، متناسب با ساختار تعلیمی - عرفانی حکایت و منظومه مخزن الاسرار است.

از لحاظ ساختار گفتمانی نیز هر یک از مصراع‌ها و گزاره‌های مستقل، از طریق پیوندهای معنایی و هنری پنهان و آشکار در انسجامی انکارناپذیرند؛ شاعر با به کارگیری شگردهای «تناسب»، «ترادف»، «تقابل»، «تضاد» و ... به تقویت انسجام گزاره‌ها و خلق تصاویر هنری پرداخته، بی‌کفایتی و قصور پادشاه را سبب اصلی اوضاع نابسامان مملکت دانسته است. نظامی سعی دارد از زبان پیرزن، پادشاه را از شرایط واقعی مملکت و حقایق امور آگاه کند و از این طریق موجب تعدیل قدرت و رفع سوءاستفاده از آن شود.

ز آمدن مرگ شماری بکن	می‌رسد دست، حصاری بکن
عدل تو قنديل شب‌افروز توست	مونس فردای تو امروز توست
پیرزنان را به سخن شاد دار	و این سخن از پیرزنی یاد دار
دست بدار از سر بیچارگان	تا نخوری یاسج غمخوارگان
چند زنی تیر به هرگوشه‌ای	غافل از توشه بی‌توشه‌ای
فتح جهان از تو کلید آمدی	نر پی بیداد پدید آمدی
شاه بدانی که جفا کم گئی	گر دگران ریش، تو مرهم گئی
رسم ضعیفان به تو نازش بود	رسم تو باید که نوازش بود
گوش به دریوزه آنفاس دار	گوشه‌نشینی دو سه را پاس دار
سنجر که اقلیم خراسان گرفت	کرد زیان کاین سخن آسان گرفت
داد در این دور برانداخته‌ست	در پر سیمرخ وطن ساخته‌ست
شرم در این طارم ازرق نماند	آب در این خاک معلّق نماند
خیز نظامی ز حد افزون گری	بر دل خوناب شده خون گری

(نظامی گنجوی، ۱۳۸۳، ص. ۸۲)

یکی از بارزترین جلوه‌های حکمت نظامی در مخزن‌الاسرار، انتقادهای سیاسی - اجتماعی و اخلاقی همراه با امر به معروف و نهی از منکر در پایان حکایات است. باوجود اینکه نظامی مخزن‌الاسرار را در جوانی و اوج قدرت و نشاط سروده، پندهایش آن قدر زیبا، عمیق، متعالی و پیرانه است که وی را حکیمی مجرب در هیأت معلمی کهنسال نمایان می‌کند. لحن عاطفی و پدرانۀ وی از دال‌های شناور و منسجمی که در محور افقی و عمودی کلام به کاررفته مشاهده می‌شود. شاعر با جهت‌دهی به دال‌های ارزشی و بهره‌گیری از راهبردهای زبانی و تصویری، مفاهیم معنوی و آرمانی نوع‌دوستی، عدالت و مردم‌داری در عین اقتدار را در آرمان‌شهر شعر خویش ترویج می‌کند.

قدرت کلام شاعر با پشتوانه محکم ایدئولوژیک (مفاهیم قرآنی) و ایده‌آلیسم کمال‌گرایانه وی به حدی است که در «۱۳» بیت فوق، «۲۶» گزاره مستقل، موجز اما قاطع و مطمئن می‌آفریند و در هر مصراع با دال‌های شناور و معناسازِ قدرتمندی از قبیل دال‌های متضاد «امروز» و «فردا»، «نازش» و «نوازش»، «داد» و «بیداد»، «ریش» و «مرهم»، «شادی» و «یاسج» (به معنی تیر خوردن، مجازاً (آه و ناله و نفرین ستم‌دیدگان)، به همراه دال‌های مترادف یا مشابه مانند «پیرزنان»، «ضعیفان»، «بیچارگان»، «غمخوارگان»، «دریوزه‌گری»، «بی‌توشه»، «گوشه‌نشینی»، «خون‌گریستن»، «مرگ» و «تیر» و نیز دال‌های متقابل آنها یعنی «پندناپذیری»، «جفا»، «عدم پاسداری» و ... که همه در خدمت دال مرکزی (عدالت‌جویی و دادخواهی) هستند، تقابل قدرت عریان پادشاه و قدرت پنهان ایدئولوژی و رعیت را به‌خوبی به نمایش می‌گذارد، گفتمان حاکی از مسائل و مصائب اعتقادی و اجتماعی را با انبوهی از واژگان عاطفی و جگرسوز و در قالب تصاویری از فقر مطلق و فلاکت بی‌امان مردم فرودست جامعه بیان می‌کند؛ مردم ستم‌دیده، بیچاره و بی‌توشه‌ای که از هجوم دردهای ناشی از تازیانه استبداد، خون می‌گیرند و توشه‌ای جز دعا و تضرع ندارند.

دعا، نیایش و نفرین در کنار دین و آیین، تقدیرگرایی و ... از مؤلفه‌های قدرت پنهان در گفتمان سیاسی و اجتماعی به‌شمار می‌روند و نظامی از زبان پیرزن، صاحب‌منصبان ظالم را از این قدرت پنهان بیم می‌دهد و برای تعدیل قدرت «ابژه» و بازدارندگی از ارتکاب گناه، از واژگان «مرگ» و «روز رستاخیز» که از مفاهیم کلیدی، مؤثر و ریشه‌دار در باورها و اعتقادات سوژه‌اند، بهره می‌برد.

تقابل «پیرزن» نحیف و فاقد قدرت با «سنجر» جوان و قدرتمند، علاوه بر مفهوم کارآیی و قدرت ناشی از تجربه پیر، حاکی از آگاهی وی از فرجام کار در جهت برانگیختن احساسات و عواطف مخاطب و تأثیرگذاری کلامی در قالب عبارات مستقل، کوتاه و هیجان‌انگیز، نشان هوش و ذکاوت سوژه در برابر سلطان سنجر است که به زعم شاعر، دادگری در زمان او نایاب بوده است. درنهایت «سوژه» که تاکنون در ورای هیأت پیرزنی ستم‌دیده و نزار به دادخواهی می‌پرداخت، چنین چهره می‌گشاید:

خیز نظامی ز حد افزون گری بر دل خوناب شده خون گری!

(نظامی گنجوی، ۱۳۸۳، ص. ۸۲)

واژه «پیرزن» به دلیل بار عاطفی بسیار و تأثیرگذاری بر مخاطب، در ادب فارسی برای مقاصد اجتماعی، سیاسی و انتقادی مکرراً به کار رفته است؛ با این اوصاف می‌توان بر آن بود که دال شناور «پیرزن» به عنوان نماد ضعف، زبونی، ناتوانی و ستم‌دیدگی و در عین حال به دلیل همان ضعف و ناتوانی قابل ترحم و شایسته پشتیبانی و حمایت است و این خود موتیفی رایج در ادب تعلیمی و عرفانی فارسی بوده است.

افزون بر این، می‌توان این موتیف را براساس منطق دیرینه‌شناسی فوکو تحلیل کرد؛ تحلیلی که بر سازوکارهای درونی تولید گفتمان تمرکز دارد. در گام نخست، با تعیین میدان گفتمانی روایت و موقعیت تاریخی مفروض آن، مؤلفه «پیش‌گفتار» در معنای فوکویی آن فعال می‌شود؛ این حکایت در بستر گفتمان قدرت سلطنتی، دین، عدالت‌خواهی عرفانی و سنت ادبیات انتقادی فارسی شکل گرفته است. بر این بستر، قواعدی ناظر بر بیان‌پذیری دادخواهی و مرزهای مجاز سخن گفتن درباره پادشاهی و ظلم، فعال می‌شود که در قالب مؤلفه «قاعده‌مندی‌های گفتمانی» قابل شناسایی است. در این سطح، دال‌هایی چون «پادشاه»، «مظلوم»، «قیامت»، «دعا»، «ستم» و «مرگ» در یک شبکه معنایی خاص، طبق قواعد خاص بیان، معنا می‌گیرند و بدین ترتیب کنش گفتمانی شکل می‌گیرد.

در ادامه، گزاره‌هایی که این دال‌ها در آنها فعال می‌شوند، نظیر: «شحنه مست آمده در کوی من» یا «ای شه! از این بیش زبونی کجاست؟» در مقام «واحد‌های بیان» (statements) در بایگانی معنایی گفتمان عدالت‌خواهی نظامی جای می‌گیرند. این بایگانی نه تنها به متون پیشینی مانند سنایی، قرآن و حکمت اسلامی ارجاع دارد، از آنها نیز فاصله می‌گیرد و به بازتولید دانش در صورت‌بندی تازه‌ای از مقاومت می‌انجامد. توصیف دیرینه‌شناختی در اینجا با تشخیص گسست میان زبان قدرت (سکوت سنگین سلطان) و زبان دادخواهی (فریاد پیرزن) نمایان می‌شود؛ گفتمانی که نه از موضع اقتدار، بلکه از جایگاه فرودستانه سوژه‌ای سخن می‌گوید که در متن مناسبات قدرت، امکان بیان یافته است. درنهایت، جمع‌بندی گفتمانی این تحلیل نشان می‌دهد که روایت نظامی نه صرفاً بازتاب وضعی اخلاقی یا عرفانی، سازوکاری برای تولید دانش در بستر مقاومت گفتمانی و تاریخی است؛ دانشی که از دل زبان، تصویر، تضاد و سکوت شکل می‌گیرد و از درون همان ساختارهایی که در پی افشای آن است، سربرمی‌آورد.

بر این اساس، دال‌های شناور شاعر در روایت این داستان عبارت‌اند از: «پیرزن»، «پادشاه»، «دادخواهی»، «جور و ستم»، «شحنگان و گزمگان»، «ضرب و شتم»، «روزشمار و قیامت»، «مرگ»، «مال یتیمان»، «خون‌گریستن»، «دعا و سوز آه نیم شبان» و ... که با احاطه «دال مرکزی» (عدالت‌جویی و دادخواهی) تولید گفتمان و معناسازی می‌کنند.

وجود دال‌های شناور ارزشی و انسجام آنها در محور هم‌نشینی و جانشینی، از طریق کاربست شگردهای «شمول معنایی»، «تضاد معنایی» و ... موجب خلق گزاره‌های منسجم در این حکایت شده است:

شحنه مست آمده در کوی من زد لگدی چند فراروی من

(نظامی گنجوی، ۱۳۸۳، ص. ۸۱)

خلق صحنه‌ها و تصاویر دلخراشی چون هجوم وحشیانه شحنگان به پیرزن و ضرب و شتم آنها، سواره‌بودن پادشاه بر اسب قدرت و پیاده‌بودن دادخواهان و نگاه ملتسمانه رعیت در این گفتمان از نظر «دیرینه‌شناسی» نشان از تأثیرپذیری نظامی از شگردهای هنری و گفتمانی پیش از خود دارد.

نتیجه‌گیری

تحلیل گفتمان قدرت در حکایت «پیرزن و سلطان سنجر» مخزن‌الاسرار نظامی از منظر فوکو حاکی از آن است که گفتمان ایده‌آلیسم در این حکایت، غالب و نشانه‌های تعلیمی و اخلاقی آن در قالب تمایز میان خیر و شر و تقابل میان ظلم و دادخواهی با دال‌های شناور فراوان و گزاره‌های جدی انتقادی بیان شده است.

سوژه (شاعر) از طریق، بازآفرینی بافت سیاسی و اجتماعی روزگار خود در شهر گنجه در قالب حکایتی تمثیلی، نابرابری‌های اجتماعی و ظلم و ستم اربابان قدرت و گماشتگان آنها بر رعایا و تنگناهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی موجود را به نمایش گذاشته است؛ فضایی خفقان‌آور و رعب‌انگیز که مجال و توان اعتراض و بیان نارضایتی را از گفتمان رقیب یا غیر (اشار فرودست و مستضعف جامعه) گرفته است و در صورت اعتراض نیز با سرکوبگری یا بی تفاوتی آن را به حاشیه می‌راند.

حکایت پیرزن و سلطان سنجر، گفتمانی غالب و مبتنی بر قدرت عریان را به تصویر می‌کشد که گفتمان رقیب و قدرت پنهان، آن را به چالش کشیده، درصدد کاهش هژمونی آن و تغییر مناسبات قدرت است. قدرت در این حکایت نیز دارای انواع و کانون‌های گوناگون است، در تمامی سطوح جامعه گسترده است، با سیالیت، هر روز و

در همه جا خود را به افراد تحمیل می‌کند و هرگز قابل خشتی یا نابودکردن نیست؛ بی‌توجهی به این امر موجب سقوط گفتمانی و در نتیجه هژمونیک پادشاهانی چون سلطان سنجر و شکست آنان شده است. وجود دال‌های شنوری چون پیرزن و شحنگان و هجوم آنها به حریم شخصی پیرزن در نیمه‌های شب و کشیدن موهای او در مقابل دیدگان مردم، دود آه بیچارگان، سکوت سلطان در برابر این نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها و ... بیانگر هرج و مرج ناشی از استبداد و غفلت پادشاه از عملکرد نابخردانه گزمکان خود است. پیوند دال‌های شناور در این حکایت و ارتباط آنها با دال مرکزی در یک مفصل‌بندی دقیق، نشان از یک گفتمان منسجم دارد.

منابع

- آبشیرینی، اسد، صالحی مازندرانی، محمدرضا، جوکار، منوچهر، و حیات داوودی، فاطمه (۱۴۰۱). نقد و تحلیل بوم‌گرایی داستان اهل غرق منیرو روانی‌پور با نگاهی به گفتمان قدرت. *متن‌پژوهی ادبی*، ۲۶ (۹۴)، ۷-۳۳.
<https://doi.org/10.22054/ltr.2022.61418.3394>
- امیرپور، فرزانه، و روضاتیان، سیده‌مریم (۱۳۹۷). بررسی الگوی تحلیل گفتمان میشل فوکو و مباحث علم معانی در نامه‌های عاشقانه چهار منظومه غنایی. *متن‌شناسی ادب فارسی*، ۱۰ (۲)، ۵۳-۷۹.
<https://doi.org/10.22108/rpll.2017.104295.1116>
- امیری، لیلا (۱۳۹۸). بررسی زوایایی مبهم از شخصیت سلطان سنجر بر مبنای متون کهن ادبی و تاریخی. *فصلنامه نقد پارسی*، ۳ (۷)، ۴۱-۵۹.
https://www.qparsy.ir/article_162582_4a0cf3831f2023783159b535b21dda7f.pdf
- امینی شلمزاری، زهرا، نصر اصفهانی، محمدرضا، و روضاتیان، سیده‌مریم (۱۴۰۲). تحلیل گفتمان انتقادی قدرت در خسرو و شیرین نظامی. *متن‌پژوهی ادبی*، ۲۷ (۹۶)، ۱۷۳-۲۰۱.
<https://doi.org/10.22054/ltr.2021.51866.3021>
- بشیریه، حسین (۱۳۸۴). *هرمونتیک*. انتشارات نی.
- پنجه‌باشی، الهه، و رحیمی، یاسمین (۱۴۰۰). مطالعه چهره انسان در نگاره سلطان سنجر و پیرزن اثر محمود مذهب. *مخزن الاسرار نظامی*. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، ۱۱ (۱)، ۲۸۰-۲۵۱.
<https://doi.org/10.22059/ijar.2022.329624.459692>
- حسن‌پور، جمیل، و قنبری، محمد (۱۳۹۵). عملکرد بنیادگرایی اسلامی در برابر جهان غرب. *فصلنامه علوم سیاسی*، ۱۲ (۳۶)، ۹۹-۱۲۳.
https://journals.iau.ir/article_528861.html
- حسنی‌فر، عبدالرحمن (۱۳۹۳). تحلیل گفتمان به مثابه روش. *جستارهای سیاسی معاصر*، ۵ (۱)، ۴۹-۶۷.
https://politicalstudy.ihcs.ac.ir/article_1194.html
- حسینی ده‌میری، سیدمحمود، داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل، بهیان، شاپور، و مرتضوی باباحیدری، سیدرحمان (۱۴۰۳). بررسی آیات کتیه در محراب‌های دوره ایلخانی براساس نظریه تحلیل گفتمان میشل فوکو. *بنیان‌های حکمی فلسفی هنر ایرانی*، ۳ (۱)، ۳۱-۴۶.
- <https://doi.org/10.30486/PIA.2024.2001377.1060>
- خانی، نسرین، سالمیان، غلامرضا، و قیطوری، عامر (۱۳۹۹). تحلیل دره نادره بر پایه رویکرد تحلیل گفتمانی فرکلاف. *متن‌شناسی ادب فارسی*، ۱۲ (۳)، ۸۹-۱۱۲.
<https://doi.org/10.22108/rpll.2020.121378.1663>

دریفوس، هیوپرت، و رایینو، پل (۱۳۸۷). میشل فوکو، فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک (حسین بشیریه، مترجم). انتشارات نی.

رحیمی، مصطفی (۱۴۰۱). تراژدی قدرت در شاهنامه. انتشارات نیلوفر.

سالاری، مریم، بلخاری قهی، حسن، و تاکی، شادی (۱۴۰۰). تحلیل گفتمان قدرت از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی در شاهنامه بایسنقری (مطالعه موردی دو نگاره پادشاهی جمشید و بر تخت نشستن لهراسب). مطالعات

هنرهای زیبا، ۲(۶)، ۱۱-۳. https://artstudiessj.ut.ac.ir/article_86785.html

شهاب، ذکيه (۱۴۰۳). بازنمایی روابط قدرت در رمان زندگی به سفارش پشه‌ها اثر کاوه جبران براساس گفتمان قدرت میشل فوکو. مطالعات ادبیات معاصر ایران، ۱(۱)، ۲۳-۴۱.

<https://ensani.ir/fa/article/585209>

صفی‌خانی، اکرم، و زمانی، فاطمه (۱۴۰۳). سوژه عاشق در نظام گفتمانی عشق حقیقی و مجازی بر مبنای نظریه قدرت فوکو (مطالعه موردی رمان «قلندر و قلعه» و «غزال و آهوی باغ زعفرانیه»). تحلیل گفتمان ادبی، ۲(۱)،

۸۵-۱۰۸. <https://doi.org/10.22034/lda.2024.141193.1022>

صمدی رازلیقی، معصومه، مریدی، محمدرضا، و گودرزپروری، پرناز (۱۴۰۰). نقش گفتمان‌های قدرت در شکل‌دهی به جریان‌های هنر عمومی: مطالعه موردی دیوارنگاری دهه ۶۰ ایران. رهپویه هنرهای تجسمی،

۴(۳)، ۳۵-۴۸. <https://doi.org/10.22034/ra.2021.531874.1058>

عباسی، محمد (۱۳۹۴). مقایسه تطبیقی ارزش‌ها در مکتب ایده‌آلیسم با مکتب سهروردی. کنفرانس ملی روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی شادگان. <https://www.sid.ir/paper/826890/fa>

عقیلی، سید وحید، و لطفی حقیقت، امیر (۱۳۸۹). کاربرد روش تحلیل گفتمان در علوم رفتاری. دانشنامه، (۷۸)،

۱۹۴-۱۶۹. <https://sid.ir/paper/479361/fa>

فوکو، میشل (۱۳۷۸). دانش و قدرت (محمد ضیمران، مترجم). انتشارات هرمس.

فوکو، میشل (۱۴۰۳). مراقبت و تنبیه (نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، مترجمان). انتشارات نی.

قنبری عبدالملکی، رضا، و فیروزیان پوراصفهانی، آیلین (۱۴۰۱). تحلیل انتقادی دال مرکزی و برهم‌کنش دال‌های شناور در گفتمان رمان «سال‌های ابری» براساس رویکرد لاکلائو و مربع ایدئولوژیک ون دایک. علم زبان،

۹(۱۶)، ۱۶۷-۱۴۱. <https://doi.org/10.22054/ls.2021.57800.1419>

کازنز هوی، دیوید (۱۳۸۰). فوکو در بوتۀ نقد (پیام یزادنجو، مترجم). انتشارات مرکز.

محبی، ابوالفضل، کزازی، میرجلال‌الدین، و بیگزاده، خلیل (۱۴۰۲). گفتمان‌کاوی داستان فریدون و ضحاک بر پایه تاریخ‌گرایی نوین. متن‌شناسی ادب فارسی، ۱۵(۳)، ۱-۱۶.

<https://doi.org/10.22108/rpll.2023.137109.2215>

محمدی، سیدمحتشم، و سعیدی، سهراب (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل تعالیم تصوّف در کتاب رونق‌المجالس بر مبنای گفتمان قدرت میشل فوکو. پژوهش‌نامه اورمزد، (۶۴)، ۱۳۱-۱۵۱.

<https://www.sid.ir/paper/1153306/fa>

مطهرنیا، مهدی (۱۳۸۸). دیرینه‌شناسی و تبارشناسی گفتمان امنیت ایران اسلامی. فصلنامه پژوهش اندیشه انقلاب

اسلامی، ۶، ۴-۱۹. <https://hawzah.net/fa/Article/View/82544>

نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف (۱۳۸۳). *مخزن الاسرار* (حسن وحید دستگردی، مصحح). انتشارات امیرکبیر.
 نوری‌پرتو، امیررضا، کوپال، عطاالله، و مصطفوی، شمس‌الملوک (۱۴۰۲الف). تحلیل فلسفی و تطبیقی گفتمان
 قدرت در تراژدی‌های یونان باستان و داستان‌های شاهنامه فردوسی با تکیه بر اندیشه‌های میشل فوکو.
 رهپویه هنرهای نمایشی، ۳(۷)، ۲۱-۷.

<https://doi.org/10.22034/rpa.2024.2007159.1050>

نوری‌پرتو، امیررضا، کوپال، عطاالله، و مصطفوی، شمس‌الملوک (۱۴۰۲ب). مواجهه نظام دانایی ایرانی - یونانی
 در روایت‌های مده‌آ و سهراب با تکیه بر گفتمان قدرت میشل فوکو. *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناسی*،
 ۱۹(۷۳)، ۱۵۵-۱۸۵. <https://doi.org/10.30495/mmlq.2023.707025>

نیش، کیت (۱۳۹۱). *جامعه‌شناسی سیاسی معاصر: جهانی‌شدن، سیاست و قدرت* (محمدتقی دلفروز، مترجم).
 انتشارات کویر.

هوارث، دیوید (۱۳۷۹). *گفتمان* (روح‌الله قاسمی، مترجم). انتشارات اندیشه احسان.

یحیایی ایل‌ای، احمد (۱۳۹۰). تحلیل گفتمان چیست؟. *تحقیقات روابط عمومی*، ۱۰(۶۰)، ۵۸-۶۴.

<https://ensani.ir/fa/article/265450>

یورگنسن، ماریان، و لوئیز، فیلیپس (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان* (هادی جلیلی، مترجم). انتشارات
 نی.

References

- Abashirini, A., Salehi Mazandarani, M., Jokar, M., & Hayat Davoodi, F. (2022). Critique and analysis of Moniru Ravanipour's Ecological Story "Ahle Ghargh" with a Look at the Discourse of Power. *Literary Text Research*, 26(94), 7-33. <https://doi.org/10.22054/ltr.2022.61418.3394> [In Persian]
- Abbasi, M. (2015). *Comparative analysis of values in idealism school and Sohrewardi's school*. National Conference on Psychology and Educational Sciences. Islamic Azad University, Shadegan Branch. <https://www.sid.ir/paper/826890/fa>. [In Persian]
- Aghili, S. V., & Lotfie Haghighat, A. (2010). Application of discourse analysis method in behavioral sciences. *Encyclopedia*, (78), 169-194. <https://sid.ir/paper/479361/fa>. [In Persian]
- Amini Shalamzari, Z., Nasre Esfahani, M., & Rouzatian, S. M. (2023). Analysis of the Critical Discourse of Power in Nizami's Khosrow and Shirin. *Literary Text Research*, 27(96), 173-201. <https://doi.org/10.22054/ltr.2021.51866.3021> [In Persian]
- Amirpour, F. & Rozatian, S. M. (2018). Study of the Pattern of Michel Foucault's Discourse Analysis and Discussions of Semantics in Love Letters of Four Romantic Lyric Poems. *Textual Criticism of Persian Literature*, 10(2), 53-79. <https://doi.org/10.22108/rpll.2017.104295.1116> [In Persian]
- Amiri, L. (2019). Investigating the vague angles of Sultan Sanjars character based on ancient literary and historical texts. *Qande Parsi*, 3(7), 41-59. https://www.qparsir.ir/article_162582_4a0cf3831f2023783159b535b21dda7f.pdf [In Persian]
- Bashirieh, H. (2005). *Hermeneutics*. Ney. [In Persian]
- Cousins, David (2001). *Foucault: A Critical Reader* (P. Yzadjou, Trans.). Markaz. [In Persian]
- Dreyfus, H. L., & Robinow, P. (2008). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (H. Bashirieh, Trans.). Ney. [In Persian]
- Foucault, M. (1969). *The archaeology of knowledge*. Rutledge.
- Foucault, M. (1984). Politics and ethics: An interview. *The Foucault Reader*, 373.

- Foucault, M. (1999). *Knowledge and power* (M. Zeimiran, Trans.). Hermes. [In Persian]
- Foucault, M. (2024). *Discipline and punish* (N. Sarkhush & A. Jahandideh, Trans.). Ney. [In Persian]
- Hasanifar, A. (2014). Discourse analysis as a method. *Contemporary Political Studies*, 5(11), 49-67. https://politicalstudy.ihcs.ac.ir/article_1194.html [In Persian]
- Hasanpour, J., & Qanbari, M. (2016). The role of Islamic fundamentalism in response to the Western world. *Political Science*, 12(36), 99-123. https://journals.iau.ir/article_528861.html [In Persian]
- Haugaard, M. (2002). *Power: A reader*. Manchester University Press.
- Hosseini Dahmiri, S. M., Davoodi Roknabadi, A., Behyan, S., & Mortazavi Babaheidari, S. R. (2024). Examining the Verses of the Inscriptions of the Altars of the Ilkhanid Period based on the Discourse Analysis theory of Michel Foucault. *Theosophical-Philosophical Foundations of Iranian Art*, 3(1), 31-46. <https://doi.org/10.30486/PIA.2024.2001377.1060> [In Persian]
- Howarth, D. (2000). *Discourse* (R. Qasemi, Trans.). Andishehye Ehsan. [In Persian]
- Jorgensen, M., & Phillips, L. (2010). *Discourse analysis as theory and method* (H. Jalili, Trans.). Ney. [In Persian]
- Khani, N., Saleman, G. & Ghaytouri, A. (2020). Discourse Analysis of Dorraye Nadere based on Fairclough's Discourse Analysis Approach. *Textual Criticism of Persian Literature*, 12(3), 53-79. <https://doi.org/10.22108/rpll.2020.121378.1663> [In Persian]
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (Vol. 8). Verso books.
- Mohammadi, S. M., & Saeidi, S. (2023). Study and analysis of the teachings of Sufism in Ronaq ol-Majalis based on Michel Foucault's power discourse. *Urmazd Research Journal*, (64), 131-151. <https://www.sid.ir/paper/1153306/fa> [In Persian]
- Mohebbi, A., Kazzazi, M. J., & Baygzade, Kh. (2023). A Discourse Analysis of Fereydoun and Zahak Story Based on Modern Historicism. *Textual Criticism of Persian Literature*, 15(3), 53-79. <https://doi.org/10.22108/rpll.2023.137109.2215> [In Persian]
- Mothahhria, M. (2009). *Archaeology and genealogy of Iran's Islamic security discourse*. *Journal of the Islamic Revolution Thought Research*, 6, 4-19. <https://hawzah.net/fa/Article/View/82544> [In Persian]
- Nish, K. (2012). *Contemporary political sociology: Globalization, politics, and power* (M. T. Delforouz, Trans.). Kavir. [In Persian]
- Nizami Ganjavi, E. (2004). *Makhzan ol-Asrar* (H. Vahid Dastgerdi, Ed.). Amirkabir. [In Persian]
- Nuriparto, A., Koupal, A., & Mostafavi, Sh. (2023a). Philosophical and comparative analysis of power discourse in ancient Greek tragedies and epic stories of Ferdowsi's Shahnameh based on the ideas of Michel Foucault. *Rahpooye Honarha-ye Namayeshi*, 3(7), 7-21. <https://doi.org/10.22034/rpa.2024.2007159.1050> [In Persian]
- Nuri-Purto, A., Kopal, A., & Mostofi, Sh. (2023b). Confrontation of Iranian-Greek knowledge systems in the narratives of Medea and Sohrab based on Michel Foucault's power discourse. *Mytho-Mystical Literature*, 19(73), 155-185 <https://doi.org/10.30495/mmmlq.2023.707025> [In Persian]
- Panjahbashi, E., & Rahimi, Y. (2021). The Contemplation of the Human Face in the Illustration of Sultan Sanjar and Old Woman by Mahmud Mozahheb, Nizami Makhzan ol-Asrar. *Iranian Journal of Archeological Research*, 11(21), 251-280. <https://doi.org/10.22059/ijar.2022.329624.459692> [In Persian]
- Qanbari Abdolmaleki, R., & Firouzyanpoure Esfahani, A. (2022). critical analysis of the master signifier and the interaction of the floating signifiers in the discourse of "Cloud Years" novel based on Laclau's Approach and Van Dijk's ideological square. *Language Science*, 9(16), 141-167. <https://doi.org/10.22054/ls.2021.57800.1419> [In Persian]

- Rahimi, M. (2022). *Tragedy of power in Shahnameh*. Niloufar, [In Persian]
- Safikhani, A., & Zamani, F. (2024). The Lover as Subject: A Foucauldian Analysis of Real and Earthly Love in "Qalandar and Qala" and "Ghazal, the Deer of Zafaranieh Garden". *Literary Discourse Analysis*, 2(1), 85-108. <https://doi.org/10.22034/lda.2024.141193.1022> [In Persian]
- Salari, M., Bolkhari Qahi, H., & Taki, S. (2021). Critical discourse analysis of power from the perspective of social semiotics in the Bāisongori Shahnameh (Case study of two paintings: The reign of Jamshid and the throne of Lohrasb). *Fine Arts Studies*, 2(6), 3-11. https://artstudiessj.ut.ac.ir/article_86785.html [In Persian]
- Samadi Razliqi, M., Moridi, M., & Goudarzarparvari, P. (2021). [The Role of Political Discourses in Formation of Public Art: A Case Study of 1980's Murals in Iran. *Rahpooye Journal of Visual Arts*, 4(3), 35-48. <https://doi.org/10.22034/ra.2021.531874.1058> [In Persian]
- Shahab, Z. (2024). Representation of power relations in the novel Life at the Request of the Mosquitoes by Kaveh Jobran based on Michel Foucault's power discourse. *Contemporary Iranian Literature Studies*, 1(1), 23-41. <https://ensani.ir/fa/article/585209> [In Persian]
- Yahyayi Ie'i, A. (2011). What is discourse analysis?. *Public Relations Research*, 10(60), 58-64. <https://ensani.ir/fa/article/265450> [In Persian]